

Szilágyi Ákos

A filozófia anatómiai teátruma

Egy alkonyi könyvről*

ef. Zámbó István: Dr. Tulp anatómiája (Tulp doktor üres beföttel)

Molière *Képzelt betegének* egyik jelenetében a kissé ütődött Tom Diafoirus menyasszonyának, Angelikának egy anatómiai rajzot ajándékoz és nyilvános anatómiai előadásra hívja meg őt. Mára feledésbe merült, hogy Molière korában – a 17. században – az úgynevezett anatómiai teátrumok Európa nagyvárosainak legnépszerűbb látványosságai közé tartoztak, és akkora közönséget vonzottak, mint talán csak a nyilvános kivégzések, pedig az amfiteátrumszerűen kiképzett épületek többszintes, 400-500 férőhelyes előadótermeibe, ahol az anatómiai szeánsz zajlott, nem lehetett ingyen bejutni. Minden anatómiai előadás középpontjában – mint az Rembrandt híres 1632-es képén, a *Nicolaes Tulp doktor anatómiáján* is jól látható – a felboncolt holttest állt, körülötte bontakozott ki a tudós színjáték, amely kisebb vagy nagyobb szünetekkel órákon, néha napokon át tartott.

* Almási Miklós: *Az, ami bennünk van: a lélek a digitális kor viharában*. Fekete Sas Kiadó, 2019. Az írás az Élet és Irodalom 2019. május 17-i számában jelent meg, természetesen képek nélkül.

Az anatómiát igazi színházi eseményként vitték színre; az anatómusokat – kor híres sebészeit – egy korabeli szakkönyv kifejezetten színészekhez hasonlította, és azt tanácsolta nekik, hogy arccal a publikum felé fordulva beszéljenek és ténykedjenek, hogy minden szavuk és cselekedtük jól hallható és jól látható legyen. A többszáz ember részvételével zajló anatómiai előadások – az egyetemi előadóterem és a templomi liturgia, az orvostudomány és a vallási hit épületes találkozásának ezek a kis népünnepélyei – az orvosi fakultás képviselőinek ünnepélyes bevonulásával vették kezdetüket, őket követték a városatyák, majd a világi és egyházi hatóságok képviselői, végül a helyi notabilitások. Az épületekben a több szintes előadótermen kívül tudományos könyvtár, természettörténeti szertár, ritkaságyűjtemények is a közönség rendelkezésére álltak, olykor pedig művészeti gyűjtemények kiállítóhelyül is szolgáltak. A kora újkor nagyvárosi közönsége egyszerre

kegyes vallási, ismeretszerző célú tudományos és tisztán esztétikai látványosságként fogta fel az előadásokat.

Az első anatómiai teátrum, amely 1594-ben nyílt meg a padovai egyetemen

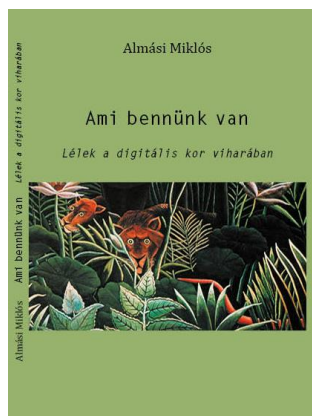
Egyfelől a közönség valami hasonlót érezhetett az anatómiai teátrum nézőterén, mint az a Platón „Állam”-ának egyik dialógusában megidézett görög ifjú, aki „a városba visszajövet holttesteket pillantott meg a hóhérnál; s látni is vágyta őket, de ugyanakkor borzadt is a látványtól, és elfordult; egy ideig küszködött magával, eltakarta arcát, de végre is erőt vett rajta a vágy, tágra nyitotta a szemét, odafutott a holttestekhez, s így kiáltott fel: »nesztek, gyalázatosak, lakjatok jól ezzel a gyönyörű látvánnyal!«”

Másfelől a borzadály erkölcstelen, esztétikai élvezetére kétféle mentsége is volt: az egyik, hogy hívő keresztényként csupán azt csodálja, micsoda végtelen bölcsességgel szerkesztette meg az Alkotó az emberi testet; a másik pedig,

hogy a borzongató látványosságok csak tudományos tudásvágyának kielégítésére szolgálnak.

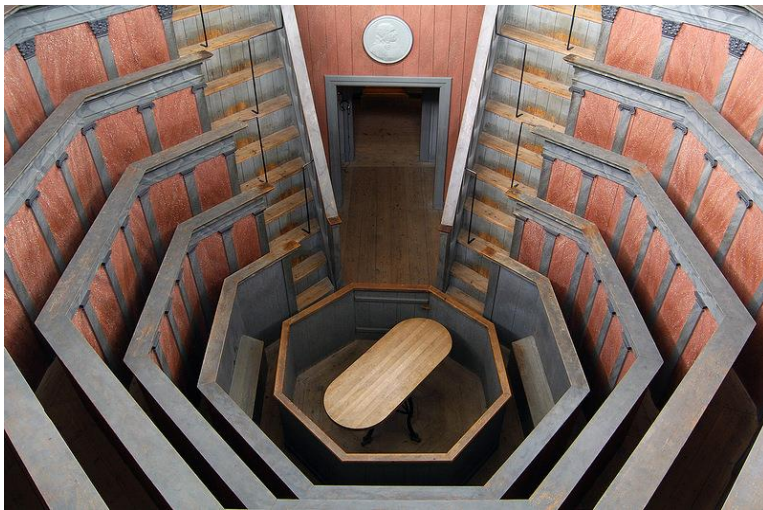

Azért bocsátom mindezt előre Almási Miklós „Az, ami bennünk van: a lélek a digitális kor viharában” című új könyvéről értekezve,

mert olvasása közben újra meg újra úgy éreztem, mintha valamilyen filozófiai anatómiai teátrumban lennék. Csak itt a boncasztalon a szétszedett szubjektum feküdt, az anatómus szerepét pedig a filozófus öltötte magára, hogy szakszerűen feltárja és megmutassa a szubjektum szerves alkotórészeit és szemléltető példák sokaságán keresztül magyarázza el belső összefüggésüket és működésük módját. A filozófia akkor válik anatómiai teátrumává, amikor a metafizika napja

kialudt, és a világ modern „varázstalanodásának” (Entzauberung der Welt) folyamata elérte a szubjektumot, a képzelőerő, az emlékezet, az öntudat, a testiség „belső világát”, a „megmenthetetlenül személyes” szféráját. Elmondható tehát, hogy a szubjektum akkor kerül a filozófia boncasztalára, amikor már csak holtteteme vizsgálható, és így – a gondolkodás elevenségét fel nem adó – filozófia is nem-filozófiává válik.

Az anatómiai tétrum mindenekelőtt néznivaló volt, ahogy néznivaló Rembrandt Tulp doktor anatómiáját megörökítő, az amszterdami sebészi céh felkérésére festett és a céh üléstermének falára helyezett festménye is. De lehet-e néznivaló a filozófiából? Iskolában azt tanultuk, hogy a filozófia (leánykori nevén: metafizika) az érzékfölöttire irányul, arra tehát, ami szemmel nem látható. Ámde ki mondta azt, hogy az értelem (nousz) nem lát? Hogy az értelemnek nincsenek szemei? A filozófia eredetileg nem vak tapogatózást jelentett a fogalmi absztrakciók és spekulációk ködében, hanem a jelenségeken túli, vagyis érzékfeletti igazságnak az értelem szemeivel (oculis mentis) történő szemlélését. A „theórosz” a régi görögben a látvány nézőjét

jelentette. „Teoretizálni” tehát végső soron annyi, mint nézni, szemlélni a „theá”-t: a látványt. Ismeretes módon innen ered a „theatron (teátrum) szó is, hiszen a színház is néznivaló. A régi görögben, a világ e talán legszemléletesebb fogalmi nyelvén még az igazság (alétheia) is látnivaló: az, ami elrejtettségéből megjelenik, fedetlenné, leplezetlenné, tehát láthatóvá válik. A szubjektum filozófiai anatómiája Almási Miklós könyvében voltaképp visszatérést jelent a filozófia néznivalójához: az értelem szemei elé tárt igazsághoz. Nem absztrakciókból építkezik, hanem átnézve a digitális ködképekbe csomagolt jelenségvilágon, a nézők szemei elé tárja a lehangoló igazságot: a szubjektum halott. Természetesen csak azok szemei elé, akiknek van még szemük az ilyesfajta látáshoz: a végidő (a maradék idő vagy hátralevő idő) partizánjainak, a modernitás végvári harcosainak, a Tegnap embereinek szemei elé, akikben még pislákol valami a szubjektum egykori életéből. A néznivaló filozófiához persze nézők is kellenek. Olvasók, akik készek nézőkké válni, és kellőképpen fel vannak vértézve metafizikai borzalmakkal szemben, azaz képesek szembenézni önmagukkal: azzal, ami „bennük van”, sőt azzal is, ami nincsen.

A filozófus anatómiai teátrumának boncasztalán egy átlagosan fejlett (értsd: átlagosan reflektált) modern szubjektum fekszik, pontosabban talán: e szubjektum anatómiai modellje. Ahogyan Tulp doktor és társai tartózkodtak mindenféle pszichologizálástól a fizikai test belső – mintegy bőr alatti – valóságának feltárásakor, úgy óvja a filozófia anatómusa nézőközönségét attól, hogy a

szubjektum „kipreparálását”, belső szerveinek „kielemzését” pszichológiának, netán analitikus pszichológiának nézze: »nem az ember érzelmeiről, belső világának pszichológiájáról, netán „ösztöneiről” akarok beszélni „e lapokon”« – szögezi le már a kezdet kezdetén. Akkor hát miről?

A szubjektum filozófiai anatómiája azon az előfeltevésen nyugszik, hogy „a szubjektumon belül van egy sor objektív – tárgyként, azaz, kvázi tudatunktól függetlenül viselkedő – elem”. Pontosan ezeket az elme – a képzelet, az emlékezet, a gondolkodás – szövőszékén megszövődött és megszilárdult emléknymokat, vágy-álom-remény- és rémképeket, lelki töréseket, erkölcsi sebeket, bevésődött tapasztalati és velünk született ösztön-mintázatokat hozza felszínre a szubjektum bensejéből a filozófiai anatómus: „Kísérletemben – mondja – a szubjektum tele van ilyen »objektív« – azaz létmódjukban az objektum-világban honos tárgyiasságokhoz hasonlóan viselkedő dolgokkal”. Mik alkotják most már ezeket a „belső tárgyiasságokat”, a szubjektum világának e képződményszerűen megszilárdult, „kivethetetlen”, „mozdíthatatlan” elemeit? Mindenekelőtt a képekben, szavakban, fogalmi keretekben, készségekben és késztetésekben, szerepekben rögzült, megalvadt, lenyomódott ismeretek, emlékek, álmok, vágyképek; azután természetesen az öntudat, mely a szubjektum „vezérlőtermének főkapcsolójaként” működik; beleértődik a szubjektum „belső magja”, a köréje rendeződő érzelmekkel, morális skrupulusokkal és ösztönkésztetésekkel, gondolatokkal, vágyakkal,

félelmekkel; végül, de egyáltalán nem utolsó sorban részét képezi a testiség is, mint testkép és testérzékelés és mint az öntudatot kijátszó, keresztező zsigeri reakciók homályos szférája (első helyen a szexussal), egyszóval az a bizonyos „második agy”, amelyet a filozófiai anatómus – Michael Gershon nyomán – „bélagynak” nevez. De a „belső tárgyiasságok” közé tartoznak az interiorizált társadalmi és kulturális szerepek is, amelyekben az egyén az élet színpadára – *hé szkéné tu Biu* –, és a történelem színpadára lép.

Természetesen a néznivaló filozófia művelője is fogalmakban gondolkodik, fogalmak szikéivel boncolja fel tárgyát – az alanyt –, csakhogy minden fogalma azonmód képpé – megmutatható, szemlélhető példává, előadható történeté – válik előadása közben. Nehéz lenne megmondani, hányszor kell e szemléltető anatómiai magyarázat során a filozófusnak – Wittgensteinnel szólva – az okosság kopár fennsíkjairól aláereszkednie a butaság zöldellő völgyeibe, de – nézőközönsége épülésére és örömére – hál’istennek elég sokszor.

A fogalmi gondolkodás képszerűvé válásától csak a katedrafilozófus hőköl vissza orrát befogva („metaforaszagot érzek!”), de nem a gondolkodó, aki valóságos emberekhez fordulva, valóságos életük kérdéseit vizsgálja, a jelenben él és nem idegenként, hanem bennszülöttként, nem iskolamesterként, hanem örök tanulóként tekint a világra. Kicsit Almási Miklós is úgy van vele, ahogyan a még gondolkodni merészülő filozófusok (e „nem-filozófusok”!) huszadik századi karvezetője, Wittgenstein írta egyik

észrevételében: „általában így van velem. Minden, ami utamba kerül, rögtön az engem éppen foglalkoztató gondolatom képévé válik.” Ez történik a szubjektum anatómiája során is minden fogalommal, amit a filozófus „kimetsz” belőle és jól láthatóan felmutat: azonmód képpé válik.

De amit a filozófia anatómusa talál a szubjektumban, soha semmiféle anatómiai boncasztalon fekvő testből nem kerülhetne elő. Semmiféle anatómus, semmiféle szív- és agysebész soha nem akadt még „odabent” – a felbontott mellkasban vagy a koponyában – sem „lelkiismeretre”, sem „erkölcsi törvényre” (das moralische Gesetz), ahogyan álmokra, vágyképekre, gondolatokra sem. Ezek a belső tárgyiasságok, a belső tér és a belső idő kategóriái anyagilag megfoghatatlanok. Az következne ebből, hogy akkor nem is léteznek? Vagy létezésük pusztán látszat? Nem inkább megfordítva: a szubjektumnak e semmiféle vegyi elemzéssel, fiziológiai vizsgálódással, idegsebészettel ki nem mutatható, ki nem metszhető alkotóelemei adják az egyes ember, az egzisztáló személy igazi természetét, mely persze nem létezhetne testi-fizikai valója nélkül, ahová e nem-fizikai természet szellemiségként, kultúraként, erkölcsi törvényként, személyes arcként beleíródik.

Almási Miklós anatómiai teátrumában minden szemléltető előadásnak van egy pontja, ahol a szubjektum „szellemi szerveinek” tárgyilagosan vagy rezignáltan leíró hanghordozása elégikusba csap át. Amit csak az imént mutatott fel a maga nem-anyagi tárgyszerűségében, hogy szemléletes példákon keresztül megvilágítsa működését, azt

még egyszer felmutatja, de most már hiányként, veszteségként, hogy fájdalmasan felsóhajtva közölje: „nos, igen, csakugyan így volt ez mindezidáig, ámde már nem így van, ez is elveszett, az is pusztulásnak indult: a digitális társadalom (*die digitale Gesellschaft*) kiölte a szubjektumból. Ily módon ama belső tárgyiasságok megnevezése hovatovább szertári felirattá, sőt, sírfelirattá válik: *fuiamus Troes*. Már csak voltunk trójak. Azaz, már csak voltunk szubjektumok. Már csak volt az a bizonyos „belső világ”, „önvalóság”. Mindaz, amivel a filozófia anatómiai teátrumában a nézőközönség csak imént ismerkedett meg, egyszeriben a múlt rekvizitumává válik és elveszett vagy elvesztegetett értéként – „már nincs”-ként, „jaj-mindjárt-nincs”-ként – kerül másodszeri felmutatásra: „Most pedig a fentiek cáfolata következik – halljuk az előadót –, úgy ahogy azt a képi fordulat, illetve még keményebben: a digitális társadalom diktálta. (...) Amit eddig elmondtam, az a kvázi-klasszikus, a digitális társadalom előtti kor idő-ember viszonya volt. De jött a digitális társadalom és mindent felborított (...) Ami történik, az szinte kizárólag képek áttételén jut el hozzánk (...) *Csak a kép a valóság*, ami van – eltűnt a képek mögött, egyáltalán: valóság nincs is – nincs jelenbeli esemény, jelenbeli ember, múltbeli katasztrófa – csak képek vannak”. A digitális képi emlékezetnek nincs történeti kiterjedése: akiben ez képződik meg, az az „*abszolút jelen idő foglyává válik*”. Eljött a szubjektum kiüresedésének és eldologiasodásának világ-ideje: visszafejlődik a memória, a fantázia, sorvad a nyelv, a belső dialógus, a kapcsolatteremtés képessége, elsorvad a szerelem, és így tovább.

Gunther von Hagens, egyik alkotásával a «Body Worlds» vándorkiállításon a kora újkori sebészdoktorok fekete kalapjában

Body Worlds

A könyvben a szubjektum – a csodálatos és veszedelmes szubjektum – titka, hogy nem lehet megfejteni, nem lehet a végére járni, azaz tárggyá, dologgá tenni. Csak akkor és annyira tárul fel, ha és amennyire kapcsolatba, dialógusba lépünk vele (saját szubjektumunkkal is). Az anatómiai szemléltetés éppen azt célozza, hogy megmutassa: bármennyi tárgyias elemet bont ki és tár „értelmünk szemei” elé a nem-filozófus, bármennyi példával szemlélteti is a szubjektum működését, titkát nem fejtheti meg. Paradox módon éppen ez a megfejthetlenség, ez a titok az, amit

igazságként feltár. A szubjektum nem önmagában áll és nem az objektív világ valamilyen tükre, leképződése, hanem a Köztesben van, a világban mint köztesben, a Martin Buber-i Zwischen-ben. Hannah Arendt, ha más értelemben is, hasonlóképpen a köztest, a közöttünk létesülő viszonyokat nevezi világnak. Minél inkább visszaszorul, kiürül ez a Köztes, annál inkább nyer tért a sivatag, zsugorodik össze a világ – az oázis –, és annál inkább párolog el az embert szubjektumként megillető „fenség, titok, észak-fok, idegenség” varázsa. Márpedig a „digitális újkapitalizmusban”, akár – mint Keleten – a digitális Leviathán, akár – mint Nyugaton – a digitális Piac totális logikája működteti, éppen ennek a Köztesnek, a tulajdonképpeni világnak a kiürítése, „sivataggá válása” zajlik. A klímaváltozásnak nevezett éghajlati katasztrófa csak külsővé válása, természeti kicsúcsosodása a szubjektum katasztrófájának. Ha az öntudat is objektummá válhat, ha a szubjektumból is irányítható dolog, kezelhető eszköz lesz, ha az eleven emberi intelligencia is algoritmusoknak engedelmeskedő mesterséges intelligenciává alakítható át, akkor végképp a múlt anakronisztikus képződményévé válik az ember mint szubjektum, s vele együtt mindaz, amit a filozófia anatómusa – a nem-filozófus – ebben az alkonyi könyvben felszínre hoz belőle. Mindaz, „ami bennünk van”. Bennünk *volt*.

ef. Zámbo István: Tulp doktor anatómiája (1997)